

ilahiyat akademi

Sayı: 20, 2024, 23-47.

Issue: 20, 2024, 23-47.

Makro-Mikro Düzeylerde Edimbilim: Taha Abdurrahman ve Ahmed el-Mütevekkil Örneği

Pragmatics at Macro-Micro Levels: The Case of Taha Abderrahmane and Ahmad al-Mutawakkil

Hüseyin Çiçek

ASBÜ Doktora Öğrencisi, Arş. Gör., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

ASBU PhD Student, Research Assistant, Gaziantep University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Gaziantep/Türkiye

huseyincicek96@gmail.com | ORCID: [0000-0003-0672-597X](https://orcid.org/0000-0003-0672-597X) | ROR ID: [020vvc407](https://ror.org/020vvc407)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
15 Temmuz 2024	15 July 2024
Kabul Tarihi	Date Accepted
29 Kasım 2024	29 November 2024
Yayın Tarihi	Date Published
26 Aralık 2024	26 December 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. This article has been scanned with Turnitin software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Hüseyin Çiçek). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Hüseyin Çiçek).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Çiçek, Hüseyin. "Makro-Mikro Düzeylerde Edimbilim: Taha Abdurrahman ve Ahmed el-Mütevekkil Örneği". *İlahiyat Akademi* 20 (Aralık 2024), 23-47. DOI: [10.52886/ilak.1516346](https://doi.org/10.52886/ilak.1516346)

Atıf/ Cite as Çiçek, Hüseyin. "Pragmatics at Macro-Micro Levels: The Case of Taha Abderrahmane and Ahmad al-Mutawakkil". *Theological Academia* 20 (December 2024), 23-47. DOI: [10.52886/ilak.1516346](https://doi.org/10.52886/ilak.1516346)

Öz

Bu çalışmada, edimbilimsel yaklaşımların iki farklı düzlemde kullanımı nasıl inceledikleri ve bu bağlamda edimbilimi Arap dünyasına tanıtan Taha Abdurrahman (1944-) ile Ahmed el-Mütevekkil'in (1944-) yaklaşımlarının nereye düştüğü ele alınmıştır. Edimbilimsel yaklaşımların çeşitliliği, temelde tanımlama sorunundan kaynaklanmaktadır. Genel olarak, edimbilim, kullanımı inceleyen bir disiplin olarak tanımlansa da hangi yönlerin bu incelemeye dahil olduğu konusu tartışmalıdır. Kimi araştırmacılar, edimbilimi oldukça geniş bir şekilde "kullanımı inceleyen disiplin" olarak tanımlar. Bu tanıma göre kullanım; kültür, dil, din, eğitim, bilgi felsefesi, toplum gibi birçok alanda incelenebilir. Bu, kullanımın makro düzeydeki yansımasıdır. Zira makro-pragmatik yaklaşımın hareket noktası, dil üstü ve birey dışı faktörlerin geniş pragmatik anlamlarda belirleyici bir rol oynadığı gerçeğidir. Makro-pragmatik yaklaşım örneklerinden biri ise Taha Abdurrahman'ın İslami pragmatik teorisidir. Edimbilimi Arap dünyasına ilk tanıtan kişilerden olan Abdurrahman, bu disiplini oldukça geniş ve bütüncül bir yaklaşımla ele alır. Abdurrahman'a göre edimbilim, dilbilimsel alanla sınırlı olmadığı gibi dilbilimin bir bileşeninden de ibaret değildir. Onun İslami pragmatik anlayışına göre iletişimsel ve etkileşimsel nitelikteki kullanım; dil, inanç ve bilgi alanlarında gerçekleşir. Bu üç bileşen, modüler İslami pragmatik alanı tamamlar ve bunların her birinin özünde eylem ve fayda yer alır. Abdurrahman'ın yaklaşımı, kullanımı sadece dilsel açıdan değil aynı zamanda epistemolojik, dini ve ahlaki ilkeleriyle İslam medeniyetinde dolaşimsal olan meta bir sistem açısından ele aldığı için makro-pragmatiktir. Buna göre edimbilim, sadece dilin kullanımı değil; aynı zamanda inancın ve bilginin kullanımını da içine alır. Her alanın kullanımı ise birbiriyle ilişkili ancak farklı şekilde gerçekleşir. Öte yandan edimbilimsel incelemenin diğer kutbunda yer alan mikro yaklaşım, birey dışındaki geniş faktörlerden ziyade bireysel, bilişsel ve dilsel faktörlere odaklanır. Kullanımın dilsel boyutta analiz edilmesi noktasında bu yaklaşımın önemli katkıları vardır. Zira birey dışındaki meta faktörlerin görece az olduğu sözcelerde dilsel bağlamın incelenmesi, mikro düzeydeki bir yaklaşımı gerektirir. Bu yaklaşımda edimbilim, *dil ve bağlam arasındaki dilbilgiselleştirilmiş ilişkileri inceleyen disiplin* tanımına uygun düşmektedir. Bu noktada yine Faslı dilbilimci Ahmed el-Mütevekkil'in yaklaşımı iyi bir örnektir. Mütevekkil, İşlevsel Dilbilgisi kuramının metodolojik ilkelerinden olan tipolojik ve edimbilimsel yeterlilik ilkeleri gereği birçok dile uygulanma imkânı olan kuralları, özellikle de edimbilimsel işlevleri, Arap diline derinlemesine uygular. Edimbilimsel yaklaşımın özü olan kullanım incelemesi, her türlü bağlamsal faktöre duyarlı olmakla birlikte doğası gereği yapısal dile mesafeli olduğu yanılığına yol açabilir. Bu yanılığı kırmaya çalışan Mütevekkil, yapısal Arapçanın edimbilimsel yönünü en ince ayrıntısına kadar ele alır. Mütevekkil, dilsel yapı üzerindeki edimbilimsel incelemesini oldukça dar yani mikro düzeyde gerçekleştirir. Dilbilgisel kullanımı bazen o kadar mikro düzeyde inceler ki doğal dilden uzaklaşmakla eleştirilir. Kullanımın dilbilgisi düzeyinde incelenmesi için mikro-pragmatik yaklaşım uygun bir yöntem iken söylem düzeyinde veya kullanımın daha geniş alanlarında makro-pragmatik analiz daha uygundur. Ülkemizde, edimbilimsel yaklaşımla ilgili birçok teorik ve ampirik çalışma yapılmışsa da söz konusu iki yaklaşıma dair herhangi bir çalışma yapılmamıştır. İlgili boşluğu imkânlar ölçüsünde doldurma amacıyla kaleme alınan bu çalışma, edimbilimsel yaklaşımın iki yönünü, İslami makro-pragmatik ve Arapçanın dilbilgisel mikro-pragmatik örnekleminde ortaya koymaktadır. Buna göre kullanım incelemesinde tercih edilecek yaklaşımın, kullanımın hangi düzeyde inceleneceğine bağlı olması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Edimbilim, Makro-pragmatik, Mikro-pragmatik, Taha Abdurrahman, Ahmed el-Mütevekkil.

Abstract

This study examines how pragmatic approaches examine usage on two different planes and where the approaches of Taha Abderrahmane (1944-) and Ahmad al-Mutawakkil (1944-), who introduced pragmatics to the Arab world, fall in this context. The diversity of pragmatic approaches is mainly due to the problem of definition. In general, pragmatics is defined as a discipline that studies usage, but which aspects are included in this study is controversial. Some researchers define pragmatics quite broadly as “the discipline that studies use”. According to this definition, usage can be analyzed in many fields such as culture, language, religion, education, epistemology and society. This is the reflection of use at the macro level. The starting point of the macro-pragmatic approach is the fact that supra-linguistic and extra-individual factors play a decisive role in broad pragmatic meanings. An example of a macro-pragmatic approach is Taha Abderrahmane’s Islamic pragmatic theory. Abderrahmane, one of the first to introduce pragmatics to the Arab world, takes a very broad and holistic approach to this discipline. According to Abderrahmane, pragmatics is not limited to the linguistic field, not is it a component of linguistics. According to his understanding of Islamic pragmatics, communicative and interactional use takes place in the domains of language, belief, and knowledge. These three components complete the modular Islamic pragmatic field, and at the core of each of them are action and utility. Abderrahmane’s approach is macro-pragmatic in that it considers use not only from a linguistic point of view but also from the point of view of a meta-system circulating in Islamic civilization with its epistemological, religious and moral principles. Accordingly, pragmatics encompasses not only the use of language but also the use of faith and knowledge. The use of each domain is interrelated but different. On the other hand, the micro approach, which is at the other pole of pragmatic analysis, focuses on individual, cognitive and linguistic factors rather than broader factors outside the individual. This approach has important contributions in analyzing use in the linguistic dimension. Because analyzing the linguistic context in utterances where meta-factors other than the individual are relatively few requires a micro-level approach. In this approach, pragmatics fits the definition of a discipline that studies the grammaticalized relations between language and context. At this point, Moroccan linguist Ahmad al-Mutawakkil’s approach is a good example. al-Mutawakkil applies rules that can be applied to many languages, especially pragmatic functions, to the Arabic language in depth, in accordance with the typological and pragmatic competence principles, which are the methodological principles of Functional Grammar theory. The study of usage, which is the essence of the pragmatic approach, is sensitive to all kinds of contextual factors, but it can lead to the misconception that it is inherently distant from structural language. In an attempt to overcome this misconception, al-Mutawakkil deals with the pragmatic aspect of structural Arabic in great detail. al-Mutawakkil carries out his pragmatic analysis of linguistic structure at a very narrow, micro level. He sometimes examines grammatical usage at such a micro level that he is criticized for moving away from natural language. While the micro-pragmatic approach is an appropriate method for examining usage at the grammatical level, macro-pragmatic analysis is more appropriate at the discourse level or in broader areas of usage. In our country, although many theoretical and empirical studies have been conducted on the pragmatic approach, no studies have been conducted on the two approaches in question. This study, which aims to fill this gap to the extent possible, presents two aspects of the pragmatic approach in the case of Islamic macro-pragmatics and Arabic grammatical micro-pragmatics. Accordingly, it is important that the approach to be preferred in the analysis of usage depends on the level at which the usage is to be analyzed.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Pragmatics, Macro-pragmatic, Micro-pragmatic, Taha Abderrahmane, Ahmad al-Mutawakkil.

Giriş

Batıda dilbilimin bir disiplin olarak ortaya çıktığı 20. yüzyıldan günümüze kadar dilbilimsel analiz konusunda çeşitli yaklaşımlar gelişmiştir. Karşılaştırmalı ve betimsel yöntemin çekirdeğini oluşturduğu yapısalcı yaklaşımın geliştirilmesiyle birlikte salt yapısalcılığın ön plana çıktığı “biçimci yaklaşım” ve yapıyla birlikte kullanıma odaklanan “işlevselci yaklaşım” olmak üzere iki yönelim ortaya çıkmıştır. Biçimci yaklaşım, dilsel analizde dilin yapısından ve biçiminden hareket ederek dilsel kullanıma ve işlevine bir öncelik tanımaz. İşlevselci yaklaşım ise dilin iletişim aracı olduğu gerçeğinden hareketle dilin işlevlerini ve kullanımını dikkate alır.¹ Radikal işlevselciler bir kenara bırakılırsa işlevselci yaklaşımların, yapı-kullanım ilişkisini dikkate aldıklarını söylemek mümkündür.

Edimbilim, sınırları çok da belirli olmayan esnek bir yapıya sahiptir. Ancak bu, edimbilimin tamamen kuralsız ve ilkesiz olduğu anlamına gelmez. Her ne kadar ilk ortaya çıktığı dönemlerde dilbilimin çöp sepeti olarak görülse de² ilerleyen gelişmelerle birlikte ortaya çıkan ilke, kural ve yaklaşımlar sayesinde tam anlamıyla bir disiplin olmayı başarmıştır. İşlevselci yaklaşım, dilsel kullanımı merkeze aldığından, kullanımı inceleyen edimbilimle sıkı bir ilişki içindedir. Daha geniş iki yaklaşım olan biçimci ve işlevselci yaklaşımlar gibi, kullanımı inceleyen edimbilim disiplininde de iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri, kullanımı, geniş (makro) bir perspektiften alırken diğeri ise dar (mikro) bir çerçevede ve daha çok yapısal düzeyde inceler. Makro-pragmatik yaklaşımın hareket noktası, dil üstü ve birey dışı faktörlerin geniş edimsel anlamlarda belirleyici bir rol oynadığı gerçeğidir. Buradan hareketle yapılan söylem analizinde toplumun, inanç, siyaset, ahlâk ve kültür gibi alanlardaki tipolojik yapısı dikkate alınır.³ Bu çalışmadaki amaçlarımızdan biri, makro-pragmatik yaklaşımın bu yönünü Taha Abdurrahman'ın yaklaşımı çerçevesinde ortaya koymaktır. Ülkemizde, Taha Abdurrahman'ın düşünce dünyası hakkında birçok çalışma yapılmışsa da edimbilimsel yaklaşımı hakkında sadece iki çalışma yapılmıştır.⁴ Hem Gündüzöz hem de Ateş, yaptıkları çalışmalarda Abdurrahman'ın edimbilimsel yaklaşımını başarılı bir şekilde özetlemektedir. Ancak her iki araştırmacı, Abdurrahman'ın yaklaşımının bütüncül olduğunu vurgulasa da bunun teorik temelleri olan makro-pragmatik yaklaşım hakkında herhangi bir şey söylememektedir. Taha Abdurrahman, edimbilime makro bir perspektifle yaklaşarak bu disiplini tanıtmak yerine bütüncül bir İslami pragmatik anlayış oluşturur. İletişimsel ve etkileşimsel temelleri olan İslami

¹ Margaret Thomas, *Formalism and Functionalism in Linguistics: The Engineer and the Collector* (New York-London: Routledge, 2020), 16.

² bk. Yehoshua Bar-Hillel, “Out of the Pragmatic Wastebasket”, *Linguistic Inquiry* 2/3 (1971), 401-407.

³ Piotr Cap, “Micropragmatics and macropragmatics”, *Foundations of Pragmatics*, ed. Wolfram Bublitz - Neal R. Norrick (Berlin: De Gruyter Mouton, 2011), 55.

⁴ bk. Soner Gündüzöz, “Batı Kaynaklı Teorilerin Referans Değeri Bağlamında Faslı Filozof Taha Abdurrahman'ın Emanet Paradigması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 139-155; Muhammet Ateş, “Taha Abdurrahman'ın Düşüncesinde Mecâlû't-tedâvül Kavramı”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (2022), 32-46.

pragmatik sistemin dolaşımında kalması için bir takım ilke ve kurallar belirler. Bu ilke ve kuralların temeli de amele yani eyleme dayanır. Örneğin dilsel alanın temel ilkesi, söz ve eylem birliği iken epistemolojik alanın temel ilkesi, bilginin eyleme dönüşmesi yani fayda sağlamasıdır.⁵ Taha Abdurrahman, İslam medeniyetinin pragmatik alanını belirlerken, üst düzeyde bir makro yaklaşım benimser. Zira söz konusu pragmatik alanın bileşenleri; dilsel, akidevî ve epistemolojiktir. Ortaya koyduğu kural ve ilkelerden dolayı Taha Abdurrahman'ın faaliyeti, bir yaklaşımdan ziyade tasarlamadır.

Edimbilimsel incelemenin diğer kutbunda yer alan mikro yaklaşım, birey dışındaki geniş faktörlerden ziyade bireysel ve dilsel faktörlere odaklanır. Kullanımın dilsel boyutta analiz edilmesi noktasında bu yaklaşımın önemli katkıları vardır. Zira birey dışındaki ideolojik, siyasi, dini, kültürel vb. faktörlerin görece az olduğu sözcelerde dilsel bağlamın incelenmesi, mikro düzeydeki bir yaklaşımı gerektirir. Bu noktada yine Faslı dilbilimci Ahmed el-Mütevekkil'in yaklaşımı iyi bir örnektir. Ülkemizde edimbilimin Arap dilindeki yeri hakkında bazı çalışmalar yapılmışsa da⁶ ne mikro-pragmatik yaklaşım çerçevesinde ne de müstakil olarak Mütevekkil'in yaklaşımına dair bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmadaki amaçlarımızdan bir diğeri de Mütevekkil'in yaklaşımını mikro-pragmatik yaklaşım çerçevesinde ortaya koymaktır. Mütevekkil, Arap dilinin kullanımıyla ilgili yönlerini dilbilgisel düzeyde inceler. Temel referansı İşlevsel Dilbilgisi kuramını ortaya koyan Simon C. Dik (1940-1995) olan Mütevekkil, Arap dilbilgisinin edimbilimsel yönlerini derinlemesine ele alır. Taha Abdurrahman'ın şu sözü, Mütevekkil'in mikro-pragmatik yaklaşımını yansıtır: *el-Mütevekkil, edimbilimsel sözdizim alanında Arapça dilbilgisinin en katı ve titizlikle belirlenmiş şartlarını koymaya çalışan mümtaz bir dilbilimcidir.*⁷ Taha Abdurrahman'ın sözünden açıkça anlaşıldığı üzere Mütevekkil, Arapça dilbilgisinin pragmatik boyutunu mikro bir yaklaşımla ele alır. Öyle ki edimbilimsel analizi o kadar mikro düzeye indirir ki kimi araştırmacılar tarafından doğal dilden uzaklaştığı konusunda eleştirilmiştir.⁸

Makro ve mikro düzeydeki edimbilimsel yaklaşımların her biri, dil incelemesinde birçok avantaja sahiptir. Örneğin sözcü analizinde mikro-pragmatik, dilsel yapı ile kullanım arasındaki ilişkinin anlaşılmasında; söylem analizinde ise makro-pragmatik, söylemdeki edimsel anlamlarda rol oynayan küresel faktörlerin anlaşılmasında etkili yöntemlerdir. Dolayısıyla sözcü veya söylem düzeyinde yapılacak pragmatik bir analiz, araştırma nesnesinin niteliğine uygun olarak makro veya mikro yaklaşım tercih edilerek yapılmalıdır. Öte yandan gerek sözcü düzeyinde

⁵ Taha Abdurrahman, *Süülü'l-menhec fi ufuki't-te'sis li-ünmüzeccin fikriyyin cedid* (Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'l-Fikr ve'l-'İbdâ', 2015), 63.

⁶ Konuyla ilgili olarak Yusuf Akyüz'ün doktora tezi iyi bir örnektir. Yusuf Akyüz, *Arap Dilinde Edimbilim* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020). Çalışmanın yayımlanmış hali için bk. Yusuf Akyüz, *Arap Dilinde Edimbilimin Kökenleri* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2023).

⁷ Taha Abdurrahman, *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*, çev. Kürşad Atalar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2022), 31.

⁸ bk. Amal E. Marogy, *Kitâb Sibawayhi: Syntax and Pragmatics* (Leiden-Boston: Brill, 2010), 158.

gerek söylem düzeyinde olsun, tüm yönleriyle doğru anlamın elde edilmesi her iki yaklaşımın dengeli bir şekilde kullanılmasına bağlıdır.

1. Edimbilimin Tanımı

Latince “pragma” kökünden türemiş olan ve batıda “pragmatik” (İn. pragmatics) olarak adlandırılan bu disiplinin kesin sınırlarının olmaması ve ayrıca interdisipliner bir hareket alanına sahip olması bir tanımlama sorununu ortaya çıkarmıştır. Pragma kökünden türeyen “pragmaticus”, Latince “iş, eylem” anlamlarına geldiğinden⁹ bu alan, en genel anlamda *kullanımı inceleyen disiplin* olarak tanımlanır.

Temelde kullanımı inceleyen disiplin olarak tanımlanan edimbilim hakkında, temel anlamı da dikkate alınarak dilbilimsel veya daha bütüncül çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. Edimbilimin çerçevesini oldukça geniş tutan Kıta Avrupası dilbilimcilerine göre bu disiplin, dilsel kullanımın bütün yönlerine dair işlevsel bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşıma göre edimbilim; toplumdilbilim, psikodilbilim ve söylem analizi gibi alanlara giren kullanımla ilgili birçok konuyu incelemekle birlikte kültürler arası, diller arası ve hatta kültür ötesi alanlara da temas eder.¹⁰ Edimbilimin tanımlanmasını zorlaştıran nedenlerden biri de bu disipline, neredeyse dille alakası olmayan bu tarz geniş alanlara dair bir rol yüklenmesidir.

Edimbilime dilbilimsel açıdan yaklaşarak daha dar bir çerçeve çizen Anglo-Amerikan dilbilimcilerine göre bu disiplin, dilbilimin bir dalı olarak dilsel kullanımla ilgilenir. Buna göre edimbilim; sözdizim, biçimbilim, sesbilim ve anlambilim gibi alanlarla benzer olarak dilbilimin bir bileşenidir. Nasıl ki dilbilimin her dalının belirli bir inceleme alanı varsa edimbilimin de inceleme alanı bağlam içindeki dil kullanımıdır.¹¹ Bu tanım, modern dilbilimdeki edimbilim kavramını ilk kullananlardan biri sayılan Charles W. Morris’in (1901-1979) tanımıyla örtüşür. Edimbilim çalışmalarının önde gelen isimlerinden Levinson’un (1947-) aktardığı üzere; göstergebilimi bileşenleri açısından ana hatlarıyla tanımlayan Morris, bu disiplini, sözdizim, anlambilim ve edimbilim olarak üçe ayırmıştır. Sözdizim, göstergelerin karşılıklı yapısal ilişkilerini; anlambilim ise göstergelerin nesnelere ilişkisini inceler. Göstergebilimin bir bileşeni olan edimbilim ise, göstergelerin yorumlayıcılarıyla olan ilişkilerini araştıran disiplindir.¹²

Levinson’a göre, bir yönden ciddi bir tanımlama sorunundan bahsetmek mümkün iken bir yönden ise bir tanımlama sorunu yoktur. Bu durum her ne kadar bir paradoks gibi görünse de tanımlama sorununa ışık tutan basit bir yaklaşımdır.

⁹ Engin Yılmaz, *Edim Bilimine Giriş: Kavram-Kuram-Uygulama* (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 4.

¹⁰ Yan Huang, “Introduction: What Is Pragmatics?”, *The Oxford Handbook of Pragmatics*, ed. Yan Huang (New York: Oxford University Press, 2017), 3.

¹¹ Huang, “Introduction: What Is Pragmatics?”, 2.

¹² Stephen C. Levinson, *Pragmatics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 1.

Ona göre nasıl ki sözdizim; dil kategorileri ile sözcüklerin bir araya gelmesiyle ilgileniyorsa ve anlambilim de anlamı inceliyorsa basit bir ifadeyle edimbilimin de dilsel kullanımını inceleyen bir disiplin olduğunu söylemek mümkündür.¹³ Levinson'un genel ve basit tanımlama girişimi, doğrudan edimbilim kavramının temel anlamıyla ilişkilidir. Öte yandan Levinson, tanımlama sorununa dikkat çekmek için birçok tanım aktarır.¹⁴ Bunları karşılaştırmalı bir şekilde ele alan Levinson, çıkmaz bir yola girmemek için bir yerde durmanın ve birtakım kavramlar ile edimbilimsel bir teorinin hedeflerini belirlemenin daha doğru olduğunu düşünür. Böylece o, edimbilimi, bağlamı göz önünde bulundurarak anlambilimi tamamlayan bir disiplin olarak kabul eden tanımların, bazı zorluklara rağmen en makul tanımlar olduğunu düşünür.¹⁵

Edimbilimin geniş kapsamı ve esnek yapısı, birçok farklı tanımın ortaya çıkmasına neden olmuştur. İki ana şemsiye altında toplanan tanımlar da kendi içinde oldukça çeşitlilik göstermektedir. Ancak tanımları ortak paydada birleştiren yaklaşımlardan biri, edimbilimin kapsamını dil dışı alanlarla genişletirken diğeri görece sınırlı bir görev alanı belirler. Meseleye dilbilimsel açıdan yaklaşmak istediğimizde tek bir birleştirici noktanın olduğunu görebiliriz. Bu ortak payda "bağlam içindeki anlam incelemesi"dir.¹⁶ Edimbilime dilbilimsel açıdan yaklaşan dilbilimcilerin çoğunun bu ortak paydada bulduklarını söylemek mümkündür. Örneğin Abdülhâdî b. Zâfir eş-Şehrî¹⁷ ve Ahmed Fehd Salih Şahin¹⁸ gibi araştırmacılar, edimbilimin, bağlam içindeki dilsel kullanımı inceleyen alan olarak tanımlanmasını daha makul görürler.

Bağlam merkezli dilbilimsel yaklaşımlar arasında da çeşitli tanımlar ortaya çıkmıştır. Birçok tanım olmakla birlikte konumuzla ilgili olan sadece bir tanıma değinmek istiyoruz. Bu tanım, kullanım ile dilsel yapı arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Levinson'un, çekingen yaklaşmakla birlikte tamamen reddetmediği bu tanıma göre edimbilim, "dil ve bağlam arasındaki dilbilimselleştirilmiş veya bir dilin yapısında düzgülenmiş (kodlanmış) olan ilişkileri inceleyen" alandır.¹⁹ Levinson'un bu tanımla ilgili endişesi, edimbilimin, salt dilsel yapıyla sınırlandırılarak dilbilgisi dışındaki kullanıma dair konuların gözden kaçırılmasıdır. Benzer şekilde Mes'ûd Sahrâvî de edimbilimin, *dilsel yapının kullanımla karşılıklı ilişkisini inceleyen* disiplin olarak

¹³ Levinson, *Pragmatics*, 5.

¹⁴ İlgili tanımlar için bk. Levinson, *Pragmatics*, 5-27.

¹⁵ Levinson, *Pragmatics*, 32.

¹⁶ Siobhan Chapman, *Pragmatics* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011), 1.

¹⁷ bk. Abdülhâdî b. Zâfir eş-Şehrî, *İstirâfîyyâtü'l-hitâb: Mukârebe lugaviyye tedâvüliyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbî'l-Cedîd el-Müttahide, 2004), 22.

¹⁸ bk. Ahmed Fehd Salih Şahin, *en-Nazariyyetü't-tedâvüliyye ve eserühâ fi'd-dirâsâti'n-nahviyyeti'l-mu'âsıra* (İrbid: Âlemü'l-Kütübî'l-Hadîs, 2015), 11.

¹⁹ Levinson, *Pragmatics*, 9.

tanımlanmasını makul görür. Ancak Sahrâvî, dilsel yapının çerçevesini sınırlı tutmayarak edimbilimin inceleme alanını -dilbilimsel açıdan- geniş tutar.²⁰

Edimbilim hakkındaki farklı tanımlama girişimleri, bu disipline yönelik iki ayrı araştırma alanının ortaya çıkmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bunlardan birinde dilsel iletişimin kullanım analizinde bireysel ve bilişsel faktörler merkezi bir konumda iken diğerinde sosyokültürel ve etkileşimsel faktörler daha merkezi bir konumda yer alır. Bu yaklaşımlar, Anglo-Amerikan'ın sınırlı yaklaşımı ile Kıta Avrupası'nun kapsamlı yaklaşımlarıyla paralellik arz eder. Buna göre, ilk yaklaşımın edimbilimsel analizi, bireysel ve bilişsel bir çerçevedeki iletişimsel dil kullanımına öncelik verirken ikinci yaklaşımın edimbilimsel analizi daha çok sosyokültürel ve meta faktörlere merkezi bir rol tanır. İlk yaklaşımda Grice'in ilkeleri, Austin'in söz-edim kuramı ve diğer bazı dilsel-felsefi yaklaşımlar temsil edildiğinden, bu yaklaşım; bilişsel, felsefi veya daha doğru bir adlandırmayla "dilbilimsel edimbilim" olarak nitelendirilebilir. İkinci yaklaşım ise iletişimsel eylemleri, daha çok sosyal olgulara atıfta bulunarak açıkladığı için "sosyo-pragmatik" olarak da adlandırılır.²¹ Özetle söz konusu edimbilimsel yaklaşımlardan biri, birey merkezli iken diğeri toplum merkezlidir. Şimdi değineceğimiz makro-pragmatik ve mikro-pragmatik yaklaşımların temel paradigmaları da bu yaklaşımlarla paraleldir.

2. Makro-Pragmatik

Edimbilime interdisipliner bir özellik kazandıran nedenlerden biri dolaylı olarak dil olgusudur. Dilin çok yönlü yapısı ve özellikle de sınırsız bağlam özelliği, edimbilime, dilsel yapıyla birlikte, psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve diğer birçok beşerî bilimlerle kolektif çalışma motivasyonu sağlar.²² Ancak ortaya çıkan edimbilimsel yaklaşımlardan biri, kullanım analizinde dilsel yapıya daha çok yer verirken diğer yaklaşım, kullanım incelemesinde yapısal dil olgusuna odaklanmak yerine toplumsal olgulara odaklanır.

Makro-pragmatikğin dayandığı temel düşünce, bireysel sözcelerde yer alan söz-edimlerin çoğunun daha büyük işlevsel ögeler halinde birleşme eğiliminde olmalarıdır.²³ Bu yönüyle bakıldığında, temel paradigması bu olan edimbilimsel bir analizin daha çok dilbilimle ilişkili olduğu ve dolayısıyla mikro-pragmatik yönelimli olduğu söylenebilir. Ancak makro düzeyde bir yaklaşım, bunu bir çıkış noktası olarak görerek söylemdeki kullanımda rol oynayan dil üstü faktörlerin olduğu sonucuna ulaşır. Nitekim edimbilimin üst düzeydeki türünü ifade etmek için "meta-pragmatik" kavramını kullanan Mey, belirli bir söz-ediminin toplumlara göre farklı

²⁰ Mes'ûd Sahrâvî, "Fî'l-cihâzi'l-mefâhîmî li'd-dersi't-tedâvüliyyi'l-mu'âsır", *et-Tedâvüliyyât: 'İlmü isti'mâli'l-luğa*, ed. Hâfız İsmâilî Alevî (İrbid: Âlemü'l-Kütübî'l-Hadîs, 2014), 31-32.

²¹ Istvan Kecskes, "Sociopragmatics and cross-cultural and intercultural studies", *The Cambridge Handbook of Pragmatics*, ed. Keith Allan - Kasia M. Jaszczolt (New York: Cambridge University Press, 2012), 599-600.

²² Cap, "Micropragmatics and macropragmatics", 52.

²³ Cap, "Micropragmatics and macropragmatics", 63.

pragmatik değerlere sahip olmasını birtakım ilkelere bağlar. Ona göre her ne kadar söz-edimleri iletişimsel olsa da bunları belirleyen birtakım ilke ve kurallar vardır. Örneğin söz verme edimi, bazı toplumlarda çok farklı pragmatik değerlere sahiptir. Söz-edimlerin bu özelliği, bunların kullanımını yöneten çeşitli ilkelerin olduğunu gösterir. Dolayısıyla meta-pragmatiğin temel sorularından biri, söz-edimlerin kullanımını yöneten ilkelerin neler olduğudur.²⁴

Nasıl ki dil içi ve bireysel faktörler sözcedeki edimsel anlamlarda rol oynuyorsa aynı şekilde dil üstü ve birey dışı faktörler de daha geniş edimsel anlamlarda belirleyici bir rol oynar. Bu faktörler, bireyin ait olduğu toplumun, kültürün ve hatta medeniyetin sahip olduğu, dini, düşünsel, dilsel ve epistemik bileşenlerdir. Aynı şekilde makro-pragmatik bir yaklaşımla yapılan söylem analizinde de toplumun inanç, siyaset, ahlâk ve kültür gibi alanlardaki tipolojik yapısı dikkate alınır.²⁵ Zira söylem analizi, konuşmanın dilbilgisel analizinden ziyade meta-pragmatik gereçleri kullanan bir analiz türüdür. Bir anlamda dilbilgisinin ve yapıyla ilgili bazı anlambilimsel olguların ötesindeki toplumsal anlam analiz edilir.²⁶

Konuyla ilgili olarak ABD Başkanı Biden ile eski Başkan Trump arasında geçen diyalog örnek gösterilebilir. 28 Haziran 2024 tarihinde başkanlık seçimleri için çıktıkları canlı yayında, moderatör tarafından Hamas ve İsrail ilişkileri hakkında bir soru yöneltilmiştir. Biden, özetle, İsrail'e en büyük desteği verdiğini ve vermeye devam edeceğini, İsrail'in savaşı bitirmek istediğini, ancak Hamas'ın devam ettirdiğini söyledikten sonra Trump, şu ifadeleri kullanmıştır: *İsrail ve Hamas'a gelince; devam etmek isteyen İsrail. Biden, devam etmek isteyen tek tarafın Hamas olduğunu söyledi. Aslında devam etmek isteyen İsrail'in ta kendisidir ve (Biden) ilerlemelerine ve işi bitirmelerine izin vermeli. O, bunu yapmak istemiyor. Bir Filistinli gibi olmaya başladı, ama onu sevmiyorlar. Çünkü o çok kötü bir Filistinli. O zayıf biri...*²⁷

Trump'ın, Biden'a yönelik *"Bir Filistinli gibi olmaya başladı, ama onu sevmiyorlar. Çünkü o çok kötü bir Filistinli. O zayıf biri..."* şeklindeki aşağılayıcı ifadelerinin arka planında ideolojik, siyasi ve popülist faktörler yer almaktadır. Trump, seçmenlerin gözünde Biden hakkında olumsuz bir imaj yaratmak için onu Filistinlilere benzetmiştir. Bazı kesimlerde yaygınlaşan ve ideolojik bir düşünceye dönüşen Filistin karşıtlığı, Trump'ın söyleminde etkili bir faktör olmuştur. Ona göre Biden, Filistinlilere benzediği için zayıf biridir. Trump, Filistinlilere yönelik ideolojik ve siyasi algının etkisiyle söylemde bulunmuş ve böylece seçmenlerin gözünde rakibini küçük düşürmeye çalışmıştır. Ayrıca bu, Filistinli olmanın bir zayıflık olarak görüldüğü algısını yansıtır. ABD'nin İsrail'e yönelik desteği, siyasi açıdan neredeyse bir gereklilik görüldüğünden Trump, Biden'ın İsrail'e yeterli desteği vermediğini

²⁴ Jacob L. Mey, *Pragmatics: An Introduction* (Oxford: Blackwell Publishing, 2001), 175.

²⁵ Cap, "Micropragmatics and macropragmatics", 55.

²⁶ Mey, *Pragmatics: An Introduction*, 191.

²⁷ The Wall Street Journal, "Full Debate: Biden and Trump in the First 2024 Presidential Debate | WSJ", YouTube (28 Haziran 2024), 00:36:33-00:36:52.

söyleyerek onu Filistin yanlısı olmakla itham etmiştir. Böylece Biden'ın liderliği konusunda seçmenlerde şüphe uyandırmak istemiştir. Trump'ın söyleminde rol oynayan faktörlerden biri de psikolojiktir. Popülist söylem eğilimine sahip olduğundan toplum içerisinde daha fazla etki yaratmak ve gündemde kalmak için, sübjektif ve sivri bir dil kullanmıştır. Özetle Trump'ın, Biden hakkında seçmenlerde olumsuz bir etki yaratmak amacıyla gerçekleştirdiği söyleminde, bahsettiğimiz faktörler gibi dil üstü faktörler etkili olmuştur. Öte yandan sadece "Bir Filistinli gibi olmaya başladı" şeklindeki bir söylemin içinde, "zayıf biri" ifadesi geçerse bile dış bağlam gereği olumsuz bir anlamda kullanıldığı anlaşılır. Bu, aynı zamanda edimbilim kavramlarından sezdirim ve çıkarım ile ilişkilidir. ABD dışındaki başka bir ülkede söylenmiş olsa Trump'ın amaçladığı gibi bir pragmatik etkiye veya yoruma yol açmayabilir. Zira bu söylemin oluşmasında etkili olan dil üstü faktörler, bir toplumdaki diğerine değişebilir niteliktedir. Söz-edimleri açısından bakıldığında ise bu ifadenin bir "sakındırma" içerdiği söylenebilir. Bu sakındırma, her ne kadar açıkça geçerse de seçmenlere yönelik "Biden, bir Filistinli (gibi) olduğu için ve dolayısıyla zayıf olduğu için ona oy vermeyin!" şeklinde dolaylı olarak yer alır. Elbette söz konusu dolaylı anlam, dil üstü faktörlerin dikkate alınmasıyla birlikte dil aracılığıyla elde edilmiştir. Dolayısıyla makro-pragmatik, tamamen özerk bir alan olmayıp dilsel yapının pragmatikliğiyle ilgilenen mikro-pragmatik alanla da ilişkilidir. Zira genel anlamda makro-pragmatik, dilsel olanla olmayan arasındaki ara yüzün bir temsili olarak görülür.²⁸

Mey'in de ifade ettiği gibi makro-pragmatik, toplum ve dolayısıyla birey tarafından dilin nasıl kullanılması veya kullanılmaması gerektiğini belirleyen ilke ve kurallarla ilgilenir.²⁹ Bu ilke ve kuralları belirleyen olgular ise, kitleleri güdüleyen din, ahlâk, ideoloji ve siyaset gibi olgulardır. Bundan dolayı dilbilim dışındaki makro-pragmatik olgusunu ele alan araştırmacıların bir kısmının antropologlar olması doğaldır.

3. Mikro-Pragmatik

Daha önce ifade edildiği üzere makro-mikro yaklaşım ayrımının temelinde edimbilimin tanımsal çeşitliliği yatar. Anlamın hangi yönünün makro-pragmatik yaklaşıma dahil olduğu yukarıda ifade edildiği için burada ayrıca değinilmeyecektir. Mikro-pragmatik yaklaşıma gelince; bu yaklaşım, edimsözel gücün (illocutionary force) sözce düzeyindeki incelemesine öncelik verir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, mikro-makro analiz ayrımının dil malzemesinin kısalığına veya uzunluğuna göre değişmesinden ziyade ilgili malzemedeki bağlamsal girdinin minimum veya maksimum olmasıyla ilgilidir.³⁰ Buna göre edimbilimi en genel anlamda bağlam

²⁸ Claudia Caffi, "Metapragmatics", *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, ed. Jacob L. Mey (Oxford: Elsevier, 2009), 625.

²⁹ Mey, *Pragmatics: An Introduction*, 177.

³⁰ Cap, "Micropragmatics and macropragmatics", 54.

içindeki anlam incelemesi olarak kabul edersek; bir dil malzemesindeki bağlamsal girdi, -dil içi bağlam gibi- sınırlı olursa mikro-pragmatiğe konu olur. Öte yandan bağlamsal girdi; sosyal, kültürel, siyasi, dini vb. geniş bir nitelikte olursa makro-pragmatiğe konu olur. Her halükârda inceleme nesnesi dil olduğundan makro ve mikro yaklaşım birbirinden tamamen bağımsız olamaz. Her iki yaklaşım, bağlamsal anlamın elde edilmesinde tamamlayıcı niteliktedir. Cap'ın ifade ettiği gibi, mikro-pragmatik bir analiz, makro alana doğru bir yolculuktur.³¹

Edimbilimi mikro-makro düzeyde sistematik bir şekilde ilk ele alan dilbilimcilerden olan Mey'e göre incelemeye konu olan bağlam, daha çok dilbilgisel yani dil içi bağlamdır. Bu yaklaşımın en büyük avantajlarından biri, potansiyel olarak alakasız dil dışı ve geniş bağlamları dışarda tutmasıdır. Zira dilbilimsel olmayan ve hatta pragmatik bir etkiye sahip olmayan birçok faktör vardır.³² Mey'in yaklaşımı, edimbilimin, dil ve bağlam arasındaki dilbilgiselleştirilmiş anlamın incelenmesi tanımıyla örtüşmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki mikro-pragmatik, sadece dil içi bağlamla değil aynı zamanda dil dışı bağlamla da ilgilenir. Konuyla ilgili olarak Cap'ın yaklaşımı birleştirici bir niteliğe sahiptir. Zira mikro-makro analiz ayrımı, dil malzemesindeki bağlamsal girdinin minimum veya maksimum olmasıyla ilgilidir.

Mey'e göre mikro-pragmatiğin bağlamla birlikte ilgilendiği diğer edimbilim konuları; sezdirim, gönderim, edimbilimsel ilkeler, söz-edim ve söylem analizi gibi konulardır. Bütün bu konular, dilsel yapıyla ilgili olmakla birlikte dil dışı bağlamla da ilişkilidir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bağlamsal girdi, makro-pragmatiğe göre daha azdır. Bağlamsal girdinin görece daha az olduğu söylemin cümle veya kelime düzeyine odaklanan mikro-pragmatik; bağlam, gösterim, gönderim, kelime sıralaması ve sözdizimin değişmesiyle ortaya çıkan edimsözsözsel güç gibi daha çok dilsel yapıyla ilgili konularla ilgilenir.³³

Cap'e göre mikro-pragmatik analizin ilgili olduğu konuların başında gösterim gelir. Nitekim gösterim, bir sözcedeki kelimeler ile bağlam arasındaki ilişkiyi yansıtır.³⁴ Bununla birlikte hem dilsel hem de dilsel olmayan bağlamları içeren önvarsayım, sezdirim ve çıkarım, mikro-pragmatik analize katkıda bulunan konulardır. Cap, mikro-pragmatikten makro-pragmatiğe geçişte söz-edimlerini bir aşama olarak görür. Söz-edimleri, mikro-pragmatiğe katkıda bulunan diğer konularla ilişkili olmakla birlikte hepsini içine alan bir şemsiye görevi görür. Zira gösterim, önvarsayım, sezdirim ve çıkarım, söylenen ile yapılanı birbirine bağlayan bir konumda yer alır. Dolayısıyla Cap'e göre mikro-pragmatik analiz hiyerarşisi, en

³¹ Cap, "Micropragmatics and macropragmatics", 56.

³² Mey, *Pragmatics: An Introduction*, 39-40.

³³ Leo Francis Hoye, "Applying Pragmatics", *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, ed. Jacob L. Mey (Oxford: Elsevier, 2009), 25.

³⁴ Cap, "Micropragmatics and macropragmatics", 57.

üstte söz-edimlerin yer aldığı gösterim, önvarsayım, sezdirim ve çıkarımdan oluşur.³⁵

Makro-pragmatiğin odak noktası, konuşmacının niyetindeki bütüncül faktörler iken mikro-pragmatiğin odak noktası daha sınırlı faktörlerdir. Ancak mikro-pragmatik bir analiz, daima makro düzeyde bir genişleme potansiyeline sahiptir. Aynı şekilde makro düzeydeki bir analiz de mikro-pragmatik bileşenlerin sorgulanmasına ve incelenmesine elverişlidir. Her ikisi de bağlamın farklı yönlerinin karşılıklı ilişki içindeki incelemesine dayanır. Bir sözcenin mikro-pragmatik analizi, söz-edimsel, gösterimsel ve gönderimsel olgulara dayanır. Ancak kimi zaman bununla sınırlı bir anlam incelemesi, önvarsayımsal, sezdirimsel veya çıkarımsal anlamların elde edilmesinde yeterli olmayabilir. Bu noktada devreye giren makro-pragmatik analiz, edimsel anlamların elde edilmesinde daha bütüncül ve küresel faktörlere yer verir. Buna göre dil dışı faktörlere daha çok yönelen bu makro-analitik düzey, tamamlayıcı bir nitelik kazanır.³⁶

Mikro-pragmatiği belirli edimbilimsel kavramlarla açıklayan yaklaşımlardan (Mey ve Cap gibi) ziyade kanaatimizce buna en iyi örneklerden biri Dik'in İşlevsel Dilbilgisi (İD) kuramındaki yaklaşımıdır. Sözdizim ve anlambilime edimbilimsel açıdan yaklaşan İD kuramı, edimbilimsel analizi, özellikle sözdizimi alanında mikro düzeyde gerçekleştirir. Başta tümce analizinde ortaya koyduğu edimbilimsel işlevler, dilsel yapıya yönelik edimbilimsel yaklaşımın mikro düzeydeki gerçekleşmesini yansıtır. Zira Dik, edimbilimsel işlevleri, tümce içi ve tümce dışı olmak üzere ikiye ayırmakla birlikte esas ilgi alanını tümce içi edimbilimsel işlevlere çevirir. Tümcenin yapısıyla ilgili olan edimbilimsel işlevler, kurucuların³⁷ kullanıldıkları geniş iletişimsel ortamla ilişkili olarak bu kurucuların bilgi durumunu belirleyen işlevlerdir. Bu edimbilimsel işlevler; konu (hakkında konuşulan şey) ve odak (konu hakkında söylenen şeylerden en önemli ve göze çarpan şey) işlevleridir.³⁸ Dilsel yapıda ortaya çıkan edimbilimsel işlevler, edimbilimin mikro düzeydeki yansımasıdır. Buradaki mikro yaklaşım, dilsel yapıya o kadar gömülüdür ki bazen doğal dildeki kullanımdan uzaklaştığı görülebilir. Zira edimbilimsel işlevlerin atanmasında ve çözümlenmesinde, bağlamdan ziyade dilsel yapı etkili olmaktadır. Yine de edimbilimin mikro düzeydeki çalışmasının aydınlatılmasında İD ve diğer işlevsel kuramlar iyi bir fırsattır.

³⁵ Cap, "Micropragmatics and macropragmatics", 61-63.

³⁶ Cap, "Micropragmatics and macropragmatics", 54-55.

³⁷ Kurucu (İng. constituent, Ar. المكون): *Kendisinden daha geniş bir bütüne bağlanan her türden anlambirim ya da dizim*. Berke Vardar vd., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Multilingual, 2002), "kurucu", 141.

³⁸ Simon C. Dik, *The Theory of Functional Grammar: Part 1: The Structure of the Clause*, ed. Kees Hengeveld (Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 1997), 20/310.

4. Makro-Pragmatik Bir Örnek: İslami Pragmatik Alan

Edimbilimsel yaklaşımların çeşitliliğinin temel göstergelerinden biri edimbilime getirilen tanımsal çeşitliliklerdir. Dilbilimcilerin ve kuramcılarının edimbilim hakkındaki tanımları, doğrudan onların edimbilimsel yaklaşımlarına işaret eder. Bu noktada Taha Abdurrahman'ın edimbilimsel yaklaşımını anlamak için ilk önce bu disipline getirdiği tanıma bakmak gerekir.

Edimbilimin Arap dünyasında tanınmasında önemli bir rolü olan Taha Abdurrahman, *pragmatique* (Fr.) kavramına sözcük anlamından farklı bir anlam yükleyerek *tedâvüliyye* (التَدَاوُيَّةُ) şeklinde Arap dünyasına taşımıştır. O, *Fî usûli'l-hivâr* adlı eserinde, 1970'ten beri *pragmatique* kavramı yerine *tedâvüliyye* kavramını tercih ettiğini söylediği için³⁹ Arap dünyasında bu kavramı ilk kullanan kişi olarak kabul edilir. Bu kavram, kökü "iş, eylem" anlamına gelen *pragmatics* kavramından farklı olarak "dolaşım" anlamına gelir. Buradaki dolaşım, her ne kadar dilin katılımcılar arasındaki dolaşımını çağırırsa da daha geniş bir anlamı ifade eder. Nitekim sözcük anlamı "dolaşım" olan bu kavramın, *pragmatics* kavramını tam olarak karşılayıp karşılayamadığı terminolojik bir tartışma konusudur. Konuyla ilgili tartışmalar, başka bir çalışmaya konu olacak kadar spesifik olduğundan burada değinilmeyecektir.

Daha önce ifade edildiği üzere göstergebilimi, sözdizim, anlambilim ve edimbilim şeklinde üçe ayıran Morris, bu alanların araçsal hiyerarşilerini sözdizim > anlambilim > edimbilim şeklinde sıralar. Taha Abdurrahman'a göre, mantıksal bir başlangıç için sözdizim birincil, yani daha araçsaldır. Ancak temel gaye gerçeklik olursa bu durumda birincil düzey edimbilim olur.⁴⁰ Dolayısıyla gerçekliği yani dil katılımcılarının iletişimsel kullanımlarını analiz eden disiplin, öncelikle edimbilimdir. Bu gerçeklikten hareketle Taha Abdurrahman'a göre İslam medeniyetinin bütüncül pragmatizminin bileşenlerinden olan dilsel olgular kullanım temellidir.⁴¹

Arap-İslam felsefesinin kurulmasını bir gereklilik olarak gören Taha Abdurrahman, bu felsefenin geliştirilmesinde Arap dilinin yapısına merkezi bir rol atfeder. Dikkat edilmesi gereken husus, bu dilsel yapının kaynağının, iletişimsel dil yani doğal dil olmasıdır. Taha Abdurrahman'ın dikkat çektiği üzere, İslam medeniyetine ait felsefenin aracı olan dili pragmatik boyutundan soyutlamak mümkün değildir. Zira ona göre dil, kendine özgü anlatım biçimlerinden ve edimsel gücünden bağımsız olduğu sürece anlamsızdır.⁴²

³⁹ Taha Abdurrahman, *Fî usûli'l-hivâr ve tecdidü 'ilmi'l-keîâm* (Dârülbeyzâ: el-Merkezü's-Sakâfi el-'Arabî, 2000), 28.

⁴⁰ Abdurrahman, *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*, 29.

⁴¹ Güldane Gündüzöz - Soner Gündüzöz, "İslâmî Bir Müzakere Etiğinin İmkânı Üzerine: Taha Abdurrahman'ın Şehâdete Dayalı İletişim Teorisi", *Marife* 21/1 (2021), 115.

⁴² Abdurrahman, *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*, 24.

Taha Abdurrahman'a göre söz, iletişimsel bir ilişkiye dayanır. Bu iletişimsel ilişki, sadece bir amaç için söylenen sözden ibaret olmayıp aynı zamanda eyleme de dayanır. İletişimin bu bileşenleri birtakım ilke ve kurala tabidir. Sözün asgari kuralı, konuşmacının muhataba bir şeyi bildirmesidir. Eylemin asgari kuralı ise etkileşimsel olmasıdır. Taha Abdurrahman'a göre bu eylemler, ahlâkî uygunluklarını belirleyen kurallara tabi olmalıdır.⁴³ Taha Abdurrahman, prensipte nezâket (politeness) kurallarıyla kısmen örtüşen bu kuralları ve işbirliği ilkesini Grice, Lakoff, Penelope Brown, Levinson ve Geoffrey Leech'in yaklaşımı çerçevesinde eleştirdikten sonra İslam medeniyetinde köklü bir yeri olan başka bir ilke önerir. Taha Abdurrahman, samimiyet ve doğruluk temelli olan bu ilkeyi "tasdik ilkesi" olarak adlandırır. Bu ilkenin temeli, söz ve eylemin birbirine uygun olmasına dayanır. Bu ilkeye göre konuşmacının, fiiline aykırı olan bir sözü söylememesi gerekir. Taha Abdurrahman, İslami nitelikteki bu ilkeyi, Mâverdî'nin (öl. 450/1058) İslam ahlâkına dair *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* adlı eserine referansla açıklar. Buna göre bir söz; ya bir faydayı sağlamalı ya da bir zararı gidermeli, bağlama uygun olmalı, gerektiği kadar uzun veya kısa olmalı ve son olarak kelimeler, anlam ve fesahat özellikleri dikkate alınarak seçilmelidir.⁴⁴ Taha Abdurrahman'a göre söz, eylem ve ikisi arasındaki ilişkinin oluşturduğu "doğruluk kuralı" (فَاعِدَةُ الصِّدْقِ), İslam'ın en temel ilkelerinden olan doğruluk ilkesine bağlıdır. Buna göre konuşmacının sözü ve eylemi ayrı ayrı doğru olmakla birlikte, karşılıklı bir uyum içerisinde olursa konuşmacı ile dinleyici arasında tam anlamıyla uygun bir iletişim ve etkileşim gerçekleşmiş olur. Tasdik ilkesinin bir diğer kuralı olan samimiyet kuralı (فَاعِدَةُ الْإِخْلَاصِ), konuşmacının, kendi haklarını da çiğnemenin dinleyicinin haklarına öncelik vermesiyle gerçekleşir.⁴⁵ Bu, karşılıklı anlaşmazlığı ve uzaklaşmayı önleyen ahlâkî bir kuraldır. Bu kurala uyulduğu zaman iletişimde samimi bir anlam gerçekleşmiş olur. Tasdik ilkesi, iletişimin nezaket yönünü, eylemde mükemmelliğin peşinde olan samimi ahlâk düzeyine yükseltir. Zira Müslüman âlimlerin birçoğu, çirkin ve hatalı konuşmayı, ahlâkın çirkinliklerinden biri olarak görmüş ve aynı zamanda konuşmadaki doğruluğu da güzel ahlâka giden bir yol olarak görmüşlerdir.⁴⁶ Örneğin Câhiz (öl. 255/869), meşhur *el-Beyân ve't-tebyîn* kitabına başlar başlamaz söz ve eylemin birlikteliği ile ahlakiliğini gösteren şu duayla başlar: *Allah'ım! Amelin fitnesinden sana sığındığımız gibi sözün fitnesinden de sana sığınırız...*⁴⁷

Taha Abdurrahman'ın samimiyet ve doğruluk bileşenlerinden oluşan tasdik ilkesi, iletişimsel ve etkileşimsel ilkelere dayanan sözün en mükemmel ve en iyi

⁴³ Taha Abdurrahman, *el-Lisân ve'l-mîzân ev Tekessürü'l-'akli* (Beyrut: el-Merkezü's-Sakâfi el-'Arabî, 1998), 237.

⁴⁴ Abdurrahman, *el-Lisân ve'l-mîzân ev Tekessürü'l-'akli*, 249-250.

⁴⁵ Abdurrahman, *el-Lisân ve'l-mîzân ev Tekessürü'l-'akli*, 252.

⁴⁶ Abdurrahman, *el-Lisân ve'l-mîzân ev Tekessürü'l-'akli*, 253.

⁴⁷ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1998), 3.

ilkesidir. Bu ilke, İslam medeniyetinin pratiğinde sabit olan temel ilkedir.⁴⁸ Taha Abdurrahman'ın yaklaşımı doğrudan Kur'an ve İslam merkezlidir. Zira Kur'an, söz ve eylemin birlikteliğine şöyle dikkat çeker: *Ey iman edenler! Niçin yapmayacağınız şeyleri söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz Allah katında çok çirkin bir davranıştır.*⁴⁹

İslami anlayıştan hareketle Taha Abdurrahman'a göre söz ve eylem, ayrı zamanlarda gerçekleşen bir olgu değildir. Yani ilk önce sözün söylenmesi ve edimsel sonuçlarının ise sözden sonra ortaya çıkması. Ona göre söz ve eylem, iç içe geçmiş olup birbirinden ayrı değildir. Dolayısıyla İslami pratikte, altında amel yatmayan sözün bir değeri yoktur. Örneğin kişinin Allah hakkında konuşması, sadece düşünmesi ve düşündüğünü dile getirmesinden ibaret değildir. Zira söze dökülmüş bu düşünce, hatırlama eylemini gerçekleştirir ve bu eylem, imanın derecesini arttıran bir faaliyettir. Dolayısıyla her söz, bir eylemdir ve her kasıt, bir eylemi içerir.⁵⁰

Taha Abdurrahman'ın, söz ve eylemin birlikteliğini İslami ve ahlaki bir yaklaşımla savunduğunu ifade ettikten sonra edimbilime yönelik bütüncül yaklaşımını daha iyi anlamak için bazı konulara değinmemiz yerinde olur. Edimbilimin tanımına dönecek olursak onun, "dolaşım" anlamındaki kelimeyi tercih etmesinin doğrudan bütüncül yaklaşımıyla ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Zira ona göre *tedâvüliyye*, İslam geleneğinin yapıcı unsurları yani insanlar arasındaki iletişim ve etkileşim alanını ifade eder.⁵¹ Bu iletişim ve etkileşim alanı, söz ve eylem arasındaki karşılıklı ilişkiyi temsil eder. Zamansal ve mekânsal olarak dolaşım halinde olan, yani karşılıklı bir ilişki dinamiğine sahip olan bu mekanizma, bir kültürden ziyade bir medeniyetin düşüncesidir; bu medeniyet ise İslam medeniyetidir. Taha Abdurrahman'a göre İslami pragmatik alan, temel referansları ve vasıtaları itibarıyla dil, inanç ve bilgi alanlarına ayrılır. Bu alanlar, başka medeniyetlerden farklı olarak kendine özgü yapısıyla ele alındığı için İslami pragmatik alan olarak nitelendirilmiştir.⁵² Taha Abdurrahman'a göre edimbilim, dilbilimsel alanla sınırlı olmadığı gibi dilbilimin bir bileşeninden de ibaret değildir. Dolayısıyla genel anlamda onun yaklaşımı, Kıta geleneğinin geniş ve bütüncül yaklaşımı ile örtüşmektedir.

Taha Abdurrahman'a göre edimbilimin dayandığı iletişimsel ve etkileşimsel alan; dilsel, akidevî ve epistemolojik olmak üzere üçe ayrılır. Bu üç bileşen, modüler İslami pragmatik alanı tamamlar ve bunların her birinin özünde amel ve fayda yer

⁴⁸ Abdurrahman, *el-Lisân ve'l-mîzân ev Tekessürü'l-'aklî*, 253.

⁴⁹ es-Saff 61/2-3.

⁵⁰ Taha Abdurrahman, *Amel Sorunsalı: Bilim ve Düşüncenin Pratik Temelleri Üzerine Bir Araştırma*, çev. Tahir Uluç (İstanbul: Pınar Yayınları, 2021), 71-72.

⁵¹ bk. Taha Abdurrahman, *Tecdidü'l-menhec fi takvîmi't-turâs* (Dârülbeyzâ: el-Merkezü's-Sakâfi el-'Arabî, ts.), 244.

⁵² Gündüzöz, "Batı Kaynaklı Teorilerin Referans Değeri Bağlamında Faslı Filozof Taha Abdurrahman'ın Emanet Paradigması Üzerine Bir Değerlendirme", 148; Abdurrahman, *Tecdidü'l-menhec fi takvîmi't-turâs*, 244-245.

alır. Kısaca ifade edecek olursak; akide alanının pratiği, fayda sağlayan ameldir. Bu da ancak söz ve eylemin karşılıklı uyumuna bağlıdır. Dilsel alanın pratiği, tüm yönleriyle Arapçanın dilsel özelliklerine bağlı olan sözün edimsel olmasıdır. Epistemolojik alanın pratiği ise, bilginin fayda sağlayan bir eyleme dönüştürülmesidir.⁵³ Taha Abdurrahman, bu üç alanı detaylı bir şekilde ele alarak bazı ilke ve kurallara tabi tutar. Daha önce ifade edildiği gibi iletişimin temel gayesi bildirim olmakla birlikte eylemden bağımsız bir iletişim söz konusu değildir. Dolayısıyla iletişim ve etkileşimin diğer yönü söz ve eylemdir. İbn Teymiyye'yi (öl. 728/1328) referans alan Taha Abdurrahman, akide alanında yer alan "ihtiyâr" kuralına göre İslam şeriatına uymayan söz ve eylemin geçerli olmadığını söyler. Akide alanının ikinci kuralı olan "i'timâr" kuralı ise, sadece Allah'ın takdis, tenzih ve ibadete layık olduğunu kabul etmeyi ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) getirdiklerine uymayı gerektirir. Akide alanının son kuralı olan "i'tibâr" kuralı ise, her şeyin Allah'ın hikmet ve iradesiyle var olduğunu ve korunduğunu kabul etmeyi gerektirir.⁵⁴ Dilsel alanın kurallarına gelince; bunları ana hatlarıyla yukarıda ifade etmiş olsak da bu alanın kurallarına kısaca değinmemiz yerinde olur. Bu alanın ilk kuralı olan "i'câz" kuralına göre, İslam medeniyetinin dili olan ve Kur'an'da mu'ciz bir şekilde kullanılan Arapça, üst dilsel güç olarak İslam düşüncesine yön vermeyi gerektirir.⁵⁵ İkinci kural olan "incâz" kuralı, bir sözün, anlatım özelliklerinde Arapların üslup özellikleriyle uyumlu olmasını gerektirir. Dilsel alanın son kuralı olan "icâz" kuralı ise, ifadenin maksadın gereğine göre kısa getirilmesini gerektirir.⁵⁶ Epistemolojik alanın ilk kuralı olan "ittisâ" kuralı, İslami bilginin elde edilmesinde bilginin faydalı olmasını ve eylemin maslahata uygun olmasını gerektirir. Buna göre amele yani eyleme bağlı olmayan bilginin ve aynı şekilde ahiretin gözetilmediği amelin uygunluğundan bahsedilemez. Epistemolojik alanın ikinci kuralı olan "intifâ" kuralı, varlığın zahiri sebeplerini nazarî aklın vasıtasıyla bilmeyi ve amelî aklın vasıtasıyla da fayda sağlamayı gerektirir. Bu, eylemde İslam şeriatının gereğine göre hareket etme anlamına gelir. Epistemolojik alanın son kuralı olan "ittibâ" kuralı ise, aklın, beşeri ve şer'î boyutları arasındaki uyumunu ifade eder.⁵⁷ Söz konusu kurallardan herhangi biri ihlal edildiği zaman iletişimsel ve etkileşimsel alanda birtakım sorunlar ortaya çıkar. Buna göre kuralların ihlal edilmesi; akide alanında durağanlığa, dil alanında yetersizliğe ve epistemolojik alanda bilginin eyleme dönüşmemesine yol açar ki bütün bunlar, bir medeniyetin iletişimsel ve etkileşimsel

⁵³ Abdurrahman, *Süülü'l-menhec fi ufuki't-te'sîs li-ümmûzeczîn fikriyyîn cedid*, 62-63.

⁵⁴ Abdurrahman, *Tecdidü'l-menhec fi takvîmi't-turâs*, 255.

⁵⁵ Gündüzöz, "Batı Kaynaklı Teorilerin Referans Değeri Bağlamında Faslı Filozof Taha Abdurrahman'ın Emanet Paradigması Üzerine Bir Değerlendirme", 148; Abdurrahman, *Tecdidü'l-menhec fi takvîmi't-turâs*, 255.

⁵⁶ Abdurrahman, *Tecdidü'l-menhec fi takvîmi't-turâs*, 255.

⁵⁷ Abdurrahman, *Tecdidü'l-menhec fi takvîmi't-turâs*, 256; Gündüzöz, "Batı Kaynaklı Teorilerin Referans Değeri Bağlamında Faslı Filozof Taha Abdurrahman'ın Emanet Paradigması Üzerine Bir Değerlendirme", 149.

olan “dolaşım”sal sisteminin çöküşü anlamına gelir.⁵⁸ Dolayısıyla Arap-İslam medeniyetinin dolaşım halinde olan iletişimsel ve etkileşimsel pragmatik alanı, dünya ve ahirette fayda sağlayan ameli gerçekleştirmeye yöneliktir.⁵⁹

Özetle, Taha Abdurrahman’ın ortaya koyduğu İslami pragmatik alanın temeli amele yani eyleme dayanır. İletişimsel ve etkileşimsel olmak üzere iki sacayağı olan bu alan, İslam medeniyetinde asırlardır var olan ve dolaşım halinde olan bir sistemi ifade eder. Buna göre söz konusu dolaşımsal alan içinde olan kişilerin, söz ve eylemde başarılı olabilmeleri bazı kurallara tabi olmalarını gerektirir. Dil, inanç ve bilgi olmak üzere üç alana ayrılan ve birbiriyle ilişkili olarak modüler ve bütüncül İslami pragmatik alanı tamamlayan kuralların özünde kullanım yer alır. Bu kullanım hem iletişimsel hem de etkileşimseldir. Dilsel kullanım, Arapçanın yapısal ve işlevsel özelliklerine bağlı kalmak suretiyle sözün edimselliğini; akidevî kullanım, inancın gerektirdiği şekilde söz ve eylemde bulunmayı; epistemolojik kullanım, beşeri ve şer’î akıl dairesinde üretilen bilginin faydalı ve maslahata uygun olmasını ifade eder. Aralarındaki ilişkiye göre sağlam bir akide temeline dayanmayan dil, fayda sağlamaz. Aynı şekilde akide, beyân niteliğindeki dilin vasıtasıyla faydalı bilgiden elde edilen hakikatleri düzeltmedikçe tam anlamıyla mükemmelliğe ulaşmaz.⁶⁰ Dolayısıyla kullanım temelli olan dil, akide ve bilgi, ancak söz konusu ilke ve kurallarla İslam medeniyetinin pragmatik alanını oluşturur. Arap-İslam medeniyetinin dolaşımsal olan bu pragmatik alanı, kendine özgü ilke ve kurallarla diğer medeniyetlerden ve pragmatik yaklaşımlardan ayrılır.

5. Mikro-Pragmatik Bir Örnek: Arapçanın İşlevsel Dilbilgisinde Edimbilim

Edimbilimin bir yönü, dilsel yapının kullanımına ve katılımcılar ile olan ilişkisine odaklanırken bir diğer yönü iletişimi ve etkileşimi, daha geniş bir perspektiften yani kültürel ve toplumsal faktörlerin, normların ve beklentilerin ışığı altında inceler.⁶¹ Bir anlamda makro-pragmatik analiz, daha çok söylem düzeyinde gerçekleşirken mikro-pragmatik, sözce düzeyinde gerçekleşir. Ancak unutulmaması gerekir ki alanyazında edimbilim, genellikle mikro-pragmatik anlamda kullanılır.

Dil yapısı ile kullanım arasındaki ilişki, edimbilimin dilbilimsel boyutunda ele alınan konulardan biridir. Bu yaklaşımda edimbilim, daha çok, *dil ve bağlam arasındaki dilbilgiselleştirilmiş veya bir dilin yapısında düzgülenmiş (kodlanmış) olan ilişkileri inceleyen*⁶² alan olarak tanımlanır. Bu inceleme, makro-pragmatik yaklaşımın

⁵⁸ Gündüzöz, “Batı Kaynaklı Teorilerin Referans Değeri Bağlamında Faslı Filozof Taha Abdurrahman’ın Emanet Paradigması Üzerine Bir Değerlendirme”, 150.

⁵⁹ Abdurrahman, *Süülü’l-menhec fi ufuki’t-te’sîs li-ümmüzezin fikriyyin cedîd*, 62.

⁶⁰ Muhammed Hemmâm, “Mefhûmü’l-mecâli’t-tedâvülî fi’l-meşrû’îl-ilmî li Taha Abdurrahman: Dirâse fi cedeli’t-tedâvülî ve’t-takrîb”, *Müessesetü Mü’minûn bilâ Hudûd li’d-dirâsât ve’l-ebbâs*, (2014), 5.

⁶¹ Cap, “Micropragmatics and macropragmatics”, 52.

⁶² Levinson, *Pragmatics*, 9.

aksine çok daha sınırlı ve dar çerçevedeki dil malzemesine yöneliktir. Dilin kullanımla ilişkisi, sınırlı ve dar kapsamlı verilerle açıklandığı için bu yaklaşım mikro-pragmatik olarak adlandırılır. Bir önceki başlıkta özelde Arap dili, genelde ise Arap-İslam medeniyetinin pragmatik alanının makro yaklaşımla nasıl ele alındığını açıkladık. Bu bölümde ise Arap dilinin mikro-pragmatik analizini yine Faslı dilbilimci Ahmed el-Mütevekkil'in yaklaşımı çerçevesinde ele alacağız. Konuya başlamadan önce Mütevekkil'in mikro-pragmatik yaklaşımına işaret eden Taha Abdurrahman'ın şu sözünü hatırlayalım: “*el-Mütevekkil, edimbilimsel sözdizim alanında Arapça dilbilgisinin en katı ve titizlikle belirlenmiş şartlarını koymaya çalışan mümtaz bir dilbilimcidir.*”⁶³ Görüldüğü üzere Mütevekkil, dil incelemesini mikro-pragmatik bir perspektiften gerçekleştirir. Zira bir dilbilgisinin edimsel yönünü, katı kurallarla ve titiz bir şekilde ele almak, oldukça dar bir alanda çalışmayı gerektirir. Öyle ki bu çerçeve, gereğinden fazla dar yani mikro düzeyde tutulursa bazen doğal dilden yani kullanımdan uzaklaşma riski doğar. Nitekim Mütevekkil'in bu yaklaşımından dolayı kimi araştırmacılar, onu, doğal dilden uzaklaştığı konusunda eleştirir.⁶⁴

Mütevekkil'in dilbilimsel yaklaşımı işlevsel ve edimbilimseldir. O, özellikle Dik'in İşlevsel Dilbilgisi kuramına dair birçok çalışma yapmış, yaptığı çalışmalarla kuramın geliştirilmesine katkı sağlamış ve bu kuramın birçok uygulamasını Arap dili üzerine denemiştir. Örneğin Mütevekkil, Arap nahvinin işlevsel ve edimbilimsel boyutunu, *el-Vazâ 'ifü't-tedâvüliyye fi'l-lugati'l-'Arabiyye* adlı eserinde titizlikle işlemiştir. O, söz konusu eserinde İşlevsel Dilbilgisi kuramındaki edimbilimsel işlevleri, bazı eklemeler de yaparak Arap diline uygulamıştır.

Arap dilinin analizinde Mütevekkil'in dayandığı temel paradigma, biçimselden ziyade işlevseldir. Kısaca işlevselcilik, dil incelemesinin iletişim merkezli gerçekleştirilmesidir.⁶⁵ İşlevsel yaklaşım, iletişim merkezli olduğu için doğal olarak dilsel kullanımı ele alır. Aralarındaki yakın ilişkiden dolayı Mütevekkil, işlevselciliği kullanımla (pragmatik) eşdeğer görür.⁶⁶

Temel referansı Dik olan Mütevekkil'e göre Arapçanın sözdizimi, beş temel pragmatik işlevi yerine getirir. Bunlar; “odak” (İn. Focus, Ar. البُؤْرَةُ), “konu” (İn. Topic, Ar. المِحْوَرُ), “tema” (İn. Theme, Ar. المَبْتَدَأُ), “kuyruk” (İn. Tail, Ar. الذَّيْلُ) ve “seslenmelik” (İn. Vocative, Ar. المَبَادَى) şeklindedir. Bunların her biri, belirli bağlamsal koşullara göre belirlenir.⁶⁷

⁶³ Abdurrahman, *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*, 31.

⁶⁴ bk. Marogy, *Kitâb Sibawayhi: Syntax and Pragmatics*, 158.

⁶⁵ Thomas, *Formalism and Functionalism in Linguistics: The Engineer and the Collector*, 16.

⁶⁶ bk. Ahmed el-Mütevekkil, *el-Vazâ 'ifü't-tedâvüliyye fi'l-lugati'l-'Arabiyye* (Dârülbeyzâ: Dârü's-Sakâfe, 1985), 8-9.

⁶⁷ Ahmed el-Mütevekkil, *Pragmatic Functions in Functional Grammar of Arabic*, çev. J. Lachlan Mackenzie (Dordrecht: Foris Publications, 1989), 7.

Odak: Cümledeki en önemli veya en çok göze çarpan bilgiyi taşıyan kurucu ögedir. Çeşitli kısımlara ayrılan odak işlevi, durumsal bağlama bağlı olduğu için edimbilimseldir.⁶⁸ Odak işlevini sağlayan kurucu ögenin cümle içerisindeki konumu ise değişkendir. Aşağıdaki cümlelerde koyu renkle belirtilen ögeler odak işlevini sağlar.

(1) a. البَارِحَةَ عَادَ زَيْدٌ مِنَ السَّفَرِ. (Zeyd, yolculuktan **dün** döndü.)

b. إِنَّمَا رَأَيْتُ الْبَارِحَةَ زَيْدًا. (Dün sadece **Zeyd**'i gördüm.)

(1a) cümlesinde odak işlevini sağlayan öge “البَارِحَةَ” kelimesidir. Bu cümlede önemli olan ve göze çarpan husus, Zeyd’in yolculuktan dönmüş olmasından ziyade döndüğü zamandır. Vurgu zamana olduğu için “البَارِحَةَ” kelimesi odak işlevini sağlar.

(1b) cümlesinde ise önemli olan husus, konuşmacının, görme eylemini geçmiş bir zamanda yaptığı değildir. Önemli olan ve odak edimbilimsel işlevini sağlayan, görülen kişinin kim olduğu yani “زَيْدٌ” ögesidir. Elbette odak edimbilimsel işlevi bundan ibaret değildir. Mütevekkil, söz konusu edimbilimsel işlevi, sözdizimsel ve anlambilimsel işlevlerle ilişkili olarak çok daha detaylı bir şekilde ele alır.⁶⁹

Konu: Yükleleme (predication)⁷⁰ içinde, hakkında konuşulan şeye işaret eden kurucudur. Aşağıdaki örneklerde koyu renkle verilenler “konu” edimbilimsel işlevini yerine getirir.

(2) a. مَتَى رَجَعَ زَيْدٌ؟ (Zeyd, ne zaman döndü?)

b. رَجَعَ زَيْدٌ الْبَارِحَةَ. (Zeyd, dün döndü.)

(2a ve b) cümlelerinde “زَيْدٌ” ögesi, odak işlevini sağlar. Zira (2a)’da kimin ne zaman döndüğü ve (2b)’de dün kimin döndüğü bilgilerinin yüklenildiği kişiyi ifade eder. Daha açık bir ifadeyle her iki cümledeki “زَيْدٌ” ögesi, hakkında konuşulan şeye/kişiyi işaret eder. (2a)’da hakkında haber verilmesinin istendiği kişiyi; (2b)’de ise hakkında haber verilmek istenen kişiyi ifade eder.⁷¹

Tema: Yukarıda ifade edilen iki edimbilimsel işlev, dâhilî işlevler iken tema ve geri kalan diğer iki işlev haricî işlevlerden sayılır. Tema edimbilimsel işlevi,

⁶⁸ Mütevekkil, *el-Vazâ’ifü’t-tedâvüliyye fi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 28; Mütevekkil, *Pragmatic Functions in Functional Grammar of Arabic*, 18.

⁶⁹ Detaylı bilgi için bk. Mütevekkil, *el-Vazâ’ifü’t-tedâvüliyye fi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 27-65.

⁷⁰ *Yüklem tümcesi ya da dizimi aracılığıyla varlık ya da nesnelere nitelikler verme.* Vardar vd., “yüklemleme”, 226.

⁷¹ Mütevekkil, *el-Vazâ’ifü’t-tedâvüliyye fi’l-lugati’l-‘Arabiyye*, 69.

yüklemlemenin bağıntılı olarak sunulduğu söylem alanını ifade eder.⁷² Mütevekkil, konunun daha iyi anlaşılması için şu örneği verir:

(3) زَيْدٌ، قَامَ أَبُوهُ (Zeyd, babası ayağa kalkandır.)

Bu örnekte “Zeyd” tema olup “قَامَ أَبُوهُ” cümlesi yüklemlemedir. Buna göre (3) cümlesi, “قَامَ أَبُوهُ” yüklemlemesinden ve bu yüklemlemenin bağıntılı olduğu söylem alanını belirten “زَيْدٌ” temasından oluşur. Diğer edimbilimsel işlevlerle de ilişkili olan tema işlevine edimbilimsel nitelik kazandıran iki husus vardır: (i) Tema, konuşmacı ile dinleyici arasındaki iletişimsel bağlama bağlıdır. (ii) Tema, konuşmacının gerçek dünya hakkındaki bilgisi çerçevesinde belirlenir. Buna göre temanın doğru bir edimbilimsel işlevi sağlaması için, yüklemlemenin gerçek dünyada bir karşılığının olması gerekir.⁷³

Kuyruk: Yüklemlemeyi açıklığa kavuşturmak, değiştirmek ya da düzeltmek amacıyla getirilen bilgiyi ifade eder.⁷⁴ Aşağıdaki örneklerde koyu renkle belirtilen ögeler, “kuyruk” edimbilimsel işlevini sağlayarak önceki bilgiyi açıklamakta, değiştirmekte veya düzeltmektedir.

(4) a. زَيْدٌ أَخُوهُ مُسَافِرٌ (Kardeşi yolcudur, **Zeyd olan.**)

b. بَلَ خَالِدًا قَابَلْتُ الْيَوْمَ زَيْدًا، (Bugün Zeyd ile karşılaştım, **hayır Halit ile.**)

c. سَافَرَ زَيْدٌ هَذَا الصَّيْفَ، بَلَ مَكَّتَ فِي الْبَيْتِ (Zeyd bu yaz yolculuğa çıktı, **yok yok evde kaldı.**)

Seslenmelik: Belirli bir bağlamda hitap edilen varlığa işaret eden kurucuyla ilgili işlevdir. Bu işlev, Mütevekkil’in İşlevsel Dilbilgisi kuramına getirdiği yeniliklerden biridir. Seslenmelik işlevi, diğer dört işlev gibi edimbilimsel bir işlev olup bağlama bağlıdır.

(5) a. زَيْدُ، نَاوَلْنِي الْمَلْحَ (Zeyd! Bana tuzu ver.)

b. يَا خَالِدُ، اقْتَرِبْ (Ey Halid! Yakınlaş.)

(5a ve b) örneklerinde görüldüğü gibi “seslenmelik” bir işleve yönelik olduğu gibi söz-edimsel de olabilir. Nitekim geleneksel Arap nahvinde seslenmelikle ilgili üç ayrı tür olan “münâda”, “mendûb” ve “müstegâs” belirli işlev ve edimlere yönelik kullanılmıştır.⁷⁵

⁷² Simon C. Dik, *Functional Grammar*, ed. Ger J. de Haan - Wim Zonneveld (Dordrecht: Foris Publications, 1981), 19.

⁷³ Mütevekkil, *el-Vazâ 'ifü't-tedâvüliyye fi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 116-117.

⁷⁴ Dik, *Functional Grammar*, 19; el-Mütevekkil, *el-Vazâ 'ifü't-tedâvüliyye fi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 147.

⁷⁵ Mütevekkil, *el-Vazâ 'ifü't-tedâvüliyye fi'l-lugati'l-'Arabiyye*, 160-162.

Mütevekkil'in yaklaşımı, geleneksel Arap dilinin kullanımı ile Standart Arapçanın kullanımını modern dilbilimsel yaklaşımlar çerçevesinde gerçekleştirir. O, İşlevsel Dilbilgisi kuramının metodolojik ilkelerinden olan tipolojik ve edimbilimsel yeterlilik ilkeleri gereği birçok dile uygulanma imkânı olan kuralları Arap diline derinlemesine uygulamıştır. Edimbilimsel yaklaşımın özü olan kullanım incelemesi, her türlü bağlamsal faktöre duyarlı olmakla birlikte doğası gereği yapısal dile mesafeli olduğu yanılıgısına yol açabilir. Bu yanılıgyı kıran Mütevekkil, yapısal Arapçanın edimbilimsel yönünü en ince ayrıntısına kadar ele almıştır. Sözcedeki edimbilimsel anlamı, geniş bağlamsal faktörlerden ziyade tümce için dilbilgiselleştirilmiş, bağlamlar çerçevesinde açıklamıştır. Bazen dilbilgisel kullanımı o kadar mikro düzeyde incelemiş ki doğal dilden uzaklaşmakla eleştirilmiştir. Burada çok kısa değindiğimiz Mütevekkil'in mikro düzeydeki edimbilimsel incelemesi, çok daha detaylı ampirik ve teorik çalışmalara açıktır.

Sonuç

Bu çalışmada, geniş anlamda kullanımı inceleyen disiplin olarak edimbilimsel yaklaşımların iki farklı düzlemde kullanımı nasıl incelediklerini ve bu bağlamda edimbilimi Arap dünyasına tanıtan Taha Abdurrahman ile Ahmed el-Mütevekkil'in yaklaşımlarının nereye düştüğünü ele aldık. Elde ettiğimiz sonuca göre Taha Abdurrahman'ın edimbilimsel yaklaşımı, makro-pragmatik bir yaklaşımdır. Zira o, kullanımı sadece dilsel açıdan değil aynı zamanda epistemolojik, dini ve ahlaki ilkeleriyle İslam medeniyetinde dolaşımsal olan meta bir sistem açısından ele alır. Buna göre pragmatik, sadece dilin kullanımını değil; aynı zamanda inancın ve bilginin kullanımını da kapsar. Bu üç alanın kullanımı ise bazı ilkelere ve beklentilere göre değişir. Bununla birlikte her alan, ayrı ayrı pragmatik boyutları olsa da bir bütün olarak bir medeniyetin pragmatik alanını oluşturur ki bu medeniyet İslam medeniyetidir.

Elde ettiğimiz sonuçlardan bir diğeri ise modern Arap dilbilimine önemli katkıları olan Mütevekkil'in edimbilimsel yaklaşımının mikro-pragmatik olduğudur. Zira mikro-pragmatik yaklaşımın, dil düzeyinde ve daha sınırlı bağlamsal girdi doğrultusunda kullanımı incelediğini gördük. Mütevekkil, dilsel yapının kullanımdan bağımsız olmadığı düşüncesinden hareketle Arapça sözdizimindeki öğelerin hangi edimbilimsel işlevleri gerçekleştirdiğini ortaya koyar. Mütevekkil'in elde ettiği sonuçların, özellikle dilsel kullanıma sık sık vurgu yapan klasik Arap dili çalışmalarında karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi, alana ilgi duyan araştırmacılar için bir fırsattır. Zira henüz yeni olan bu konular, daha detaylı birçok çalışmaya açıktır.

Son olarak kullanımın; makro yaklaşımda, her yönüyle ve küresel faktörler çerçevesinde; mikro yaklaşımda ise sınırlı dilsel çerçevede incelenmesi, "edimbilim" denen disiplinin sınırlarının halen net olmadığını gösterir. Edimbilim denince kullanımın hangi yönünün incelendiği alan kastedilir? Dilsel alan mı yoksa küresel

alan mı? Konuyla ilgili birtakım çalışmalar yapılmış olsa da bu iki alanı birbirinden ayıran yaygın bir terminolojik kullanım yoktur. Ancak halihazırda edimbilim denince genellikle akla gelen “dilbilimsel edimbilim”dir.

Kaynakça/References

- Abdurrahman, Taha. *Amel Sorunsalı: Bilim ve Düşüncenin Pratik Temelleri Üzerine Bir Araştırma*. çev. Tahir Uluç. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Abdurrahman, Taha. *Dilsiz Olmaz: Dil ve Mantık Üzerine Bir Söyleşi*. çev. Kürşad Atalar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2022.
- Abdurrahman, Taha. *el-Lisân ve'l-mîzân ev Tekessürü'l-'aklî*. Beyrut: el-Merkezü's-Sakâfî el-'Arabî, 1998.
- Abdurrahman, Taha. *Fî usûlî'l-hivâr ve tecdidî 'ilmi'l-keîâm*. Dârülbeyzâ: el-Merkezü's-Sakâfî el-'Arabî, 2. Basım, 2000.
- Abdurrahman, Taha. *Süülü'l-menhec fî ufuki't-te'sîs li-ünmûzecî fikriyyî cedîd*. Beyrut: el-Müessesetü'l-'Arabiyye li'l-Fikr ve'l-İbdâ', 2. Basım, 2015.
- Abdurrahman, Taha. *Tecdîdü'l-menhec fî takvîmi't-turâs*. Dârülbeyzâ: el-Merkezü's-Sakâfî el-'Arabî, 2. Basım, ts.
- Akyüz, Yusuf. *Arap Dilinde Edimbilim*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Akyüz, Yusuf. *Arap Dilinde Edimbilimin Kökenleri*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2023.
- Ateş, Muhammet. "Taha Abdurrahman'ın Düşüncesinde Mecâlî't-tedâvül Kavramı". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/1 (2022), 32-46.
- Bar-Hillel, Yehoshua. "Out of the Pragmatic Wastebasket". *Linguistic Inquiry* 2/3 (1971), 401-407.
- Caffi, Claudia. "Metapragmatics". *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. ed. Jacob L. Mey. 625-630. Oxford: Elsevier, 2009.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 7. Basım, 1998.
- Cap, Piotr. "Micropragmatics and macropragmatics". *Foundations of Pragmatics*. ed. Wolfram Bublitz - Neal R. Norrick. 51-75. Berlin: De Gruyter Mouton, 2011.
- Chapman, Siobhan. *Pragmatics*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2011.
- Dik, Simon C. *Functional Grammar*. ed. Ger J. de Haan - Wim Zonneveld. Dordrecht: Foris Publications, 3. Basım, 1981.
- Dik, Simon C. *The Theory of Functional Grammar: Part 1: The Structure of the Clause*. ed. Kees Hengeveld. Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2. Basım, 1997.
- Gündüzöz, Güldane - Gündüzöz, Soner. "İslâmî Bir Müzakere Etiğinin İmkânı Üzerine: Taha Abdurrahman'ın Şehâdete Dayalı İletişim Teorisi". *Marife* 21/1 (2021), 105-129. <https://doi.org/10.33420/marife.905244>

- Gündüzöz, Soner. "Batı Kaynaklı Teorilerin Referans Değeri Bağlamında Faslı Filozof Taha Abdurrahman'ın Emanet Paradigması Üzerine Bir Değerlendirme". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 25/1 (2021), 139-155. <https://doi.org/10.18505/cuid.856248>
- Hemmâm, Muhammed. "Mefhûmü'l-mecâlî't-tedâvülî fi'l-meşrû'î'l-ilmî li Taha Abdurrahman: Dirâse fî cedeli't-tedâvülî ve't-takrîb". *Müessesetü Mü'minûn bilâ Hudûd li'd-dirâsât ve'l-ebhâs*.
- Hoye, Leo Francis. "Applying Pragmatics". *Concise Encyclopedia of Pragmatics*. ed. Jacob L. Mey. 24-27. Oxford: Elsevier, 2009.
- Huang, Yan. "Introduction: What Is Pragmatics?" *The Oxford Handbook of Pragmatics*. ed. Yan Huang. 1-18. New York: Oxford University Press, 2017.
- Kecskes, Istvan. "Sociopragmatics and cross-cultural and intercultural studies". *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. ed. Keith Allan - Kasia M. Jaszczolt. 599-616. New York: Cambridge University Press, 2012.
- Levinson, Stephen C. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Marogy, Amal E. *Kitâb Sîbawayhi: Syntax and Pragmatics*. Leiden-Boston: Brill, 2010.
- Mey, Jacob L. *Pragmatics: An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishing, 2. Basım, 2001.
- Mütevekkil, Ahmed. *el-Vazâ ifü't-tedâvüliyye fi'l-lugati'l-'Arabiyye*. Dârülbeyzâ: Dârü's-Sakâfe, 1985.
- Mütevekkil, Ahmed. *Pragmatic Functions in Functional Grammar of Arabic*. çev. J. Lachlan Mackenzie. Dordrecht: Foris Publications, 1989.
- Sahrâvî, Mes'ûd. "Fi'l-cihâzi'l-mefâhîmî li'd-dersi't-tedâvüliyyi'l-mu'âsir". *et-Tedâvüliyyât: İlmü isti'mâli'l-luga*. ed. Hâfız İsmâilî Alevî. 25-62. İrbid: Âlemü'l-Kütübi'l-Hadîs, 2. Basım, 2014.
- Şahin, Ahmed Fehd Salih. *en-Nazariyyetü't-tedâvüliyye ve eserühâ fi'd-dirâsâti'n-nahviyyeti'l-mu'âsira*. İrbid: Âlemü'l-Kütübi'l-Hadîs, 2015.
- Şehrî, Abdülhâdî b. Zâfir. *İstirâfîciyyâtü'l-hitâb: Mukârebe lugaviyye tedâvüliyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd el-Müttahide, 2004.
- The Wall Street Journal. "Full Debate: Biden and Trump in the First 2024 Presidential Debate | WSJ", *YouTube*. 28 Haziran 2024. <https://www.youtube.com/watch?v=qqG96G8YdcE>
- Thomas, Margaret. *Formalism and Functionalism in Linguistics: The Engineer and the Collector*. New York-London: Routledge, 2020.
- Vardar, Berke vd. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual, 2002.

Yılmaz, Engin. *Edim Bilimine Giriş: Kavram-Kuram-Uygulama*. Ankara: Pegem Akademi, 3. Basım, 2021.